

hogyan is ne, mint aki biztos a nyeresben, maradjon köztünk, jobb híján tartom, hozzávetőleg tartom, egy könnyeden odavetett módosító szó beiktatásával tartom, mintegy mellékesen tartom, és persze azért tartom, mert lényegében, erre jöttem rá, nem tehetek mást. Így van. Ez nem sok. De kevés. Vagyis rengeteg. Ennyit tartani. Ahogy a profán, végeredményben, himnikus üzenet lesz, miközben nem és nem enged az intellektuális csabulásnak, sem a szurreál csinadattás kalandjának, nem enged a fogalmiság oly kifizető lírai maskabáljának. Merthogy mit csinál a festő Freud kapcsán a szerepverseiben. Hát épp az ellenkezőjét csinálja. A brutális lélekfröccsenések magyarázata pontos, nyugodt, egyszerű. Hogyan és mitől lesz egy ilyen kép. Csak úgy elmondja. Az irreális mellé úgy helyezi a reális magyarázatot, olyan magától értetődő módon, hogy ámulok. Nahát, kérlek, tényleg. S mégis milyen furcsa azt mondani, hogy mindeközben roppant fegyelmezett. Ez egy nagyon fegyelmezett séta, egy fegyelmezett ballagás a kezdődő emberi őszben, az élet folyamatos tanulásában, ez egy nagyon fegyelmezett beszélgetés. Vagy kerékpározás. Amibe néha azért belesétál, gondolom, műbőr retiküljét lóbálva, a félvak öreg néni. Vagy máris kettő. Kántor úgy beszél, hogy soha nem hangos. Meg úgy is beszél, hogy elhiszed, hogy helyetted is mondja éppen. Úgy figyel, hogy azt te is láthatod, talán láttad is. Ez az, ami köztünk marad.

Beszélgetős líra az övé, a beszéd hétköznapi alkalmát forgatja és alakítja, elmondom neked, te elmondod nekem, így és így. Keresetlen és közvetlen, már-már dísztelen hang, hanem ám úgy használja a publicisztikusot, mint alig kevesen, s amibe mások versei oly sokszor rokkantak már bele. Az is titka, hogy az övé miért nem, mert persze sosem. Kántornál a verstérreláció, egymás mellé rendelések, függő és szolidarizáló gesztusok sokasága.

Közöm hozzá, viszonyom hozzá, vice versa. S ez ágas-bogas, sokszálú relációt úgy kezeli, mint nyugodt, bölcs, kissé rezignált sebész a testi rendszert. Mikor varrom el. Mikor nyitom meg. Hát persze. Ez a szív, kérlek, dobog. Máj, némiképp duzzadt, nemdebar? Így néz ki a tüdő, édes öregem, kevesebbet kellene nikotinozni.

És aztán letisztítja. Kántor Péter a verseit szinte mániákusan letisztítja. A letisztultság pedig az, amikor nem az a kérdés, tudhattam volna-e másképp, hanem hogy így tudom, és ez van. Ennyi van.

Konzervatív költő? Ódivatú? Ha és amennyiben, én ezt nem tudom. De azért nem árt észrevenni, hogy mennyire rokon például Kukorelly hasonló indíttatású lírájával, hol konzervatív, hol nem, egyébként meg nézőpont kérdése. Hogyhogy nem, a lírai antihősök hőssökké válnak a szépen megterített boncaszalon. Persze, akadt már ilyen és ehhez hasonló hang a magyar költészetben. Jövünk a daltól, mint formától. Jövünk Szép Ernőtől, a megkerülhetetlen Tandorítól. De Kántor lírája további távlatokban is értelmezhető. Mert az újhaldas félistenek hangját is oldja, de egyáltalán nem hígtja. Tárgy, föld és empíria közelbe vonzza az Auschwitz utáni szó túlélői pózba dermedt, kristálykemény alakját. A világszél sepregette csillagközi metafrikusságot elbeszélő egyszerűség megvívta.

S lenne még egy tündéri jellegzetessége ennek a költészetnek, amit hirtelenjében a kérdezni tudás poétikájának neveznék. Tudjuk, a kérdés mint lírai tett mekkora dolog. A magyar költészet tele van ágaskodó, nagy kérdésekkel, nem is sorolom. A közelmúltból Orbán Ottó és Petri tudott így kérdezni, csakhogy amíg e két nagyágyúnál a kérdés teátrális – sokszor anti-teátrális, de teátrális mégis – gesztus volt, addig Kántornál a kérdés szervezőerő, a kérdés működtetőerő, a kérdés olyan, mint a vér, a vers hámszövetének alagútjaiban visz ilyen-olyan éltetőerőt. Én azt tanultam tőle, hogy nem a válaszért kérdezzünk. Hanem mert szabadabbak leszünk általa.

És ez maradhat köztünk is, akár.

Maradjon köztünk, hogy kinél a nyers erő, kinél meg az intimitás ereje van.

Darvasi László

A „VIHARÁGYÚ” SZAVA

*Ady Endre: A világosság lobogója alatt
Válogatta, szerkesztette, valamint a jegyzeteket
Vezér Erzsébet munkájának felhasználásával
összeállította Ferencz Győző
Nap Kiadó, 2012. 380 oldal, 2640 Ft*

Eörsi István írta meg, hogy amikor ő és Vezér Erzsébet, interjújt készítendő, fölkereste az idős Lukács Györgyöt, Lukács így üdvözölte az Ady-

kutató irodalomtörténész: „Nagyon örülök, hogy maga vállalkozik erre a munkára, mert a maga nevéhez fűződnek a legfontosabb könyvek, amelyek Magyarországon 1945 óta megjelentek.” (Vezér Erzsébet: MEGŐRZÖTT ÖREG HANGOK. VÁLOGATOTT INTERJÚK. PIM, 2004. 5.) A szóban forgó könyveket természetesen nem Vezér Erzsébet írta, hanem Ady, de az Ady-publicisztika anyagát zömmel csakugyan ő hordta egybe, rendezte kötetekbe, s ez az anyag, összeállva, csakugyan „új” könyvekként lépett be a magyar gondolkodástörténet meglehetősen szakadozott (s nagyon gyakran apályos) folyamatába. S e kötetek ilyen megbecsülése, ismerve Lukács gondolkodói kérelhetetlenségét, aligha tekinthető a vendéglátó pusztá udvariasságának – udvariaskodni más-képpen is tudott volna. Az üdvözlésben Lukácsnak Ady iránti régi és sokszor kifejezett megbecsülése kap új formát, s mutatja meg új oldalát. Az új ebben a gesztusban az, hogy, ezek szerint, az idős gondolkodó számára nemcsak az Ady-versek (az a bizonyos harminc-negyven nagy vers) voltak kiemelten fontosak, de a napi ihletben született Ady-publicisztika is. Ma, több mint negyven évvel később, persze, már azt is tudjuk, hogy sem Lukács, sem Ady nem tartozik az éppen regnáló irodalmi mainstream preferáltjai közé. A „korszellem” ma más. Ám ez – ismerve a magyar irodalomkritika állapotát, intellektuális és morális korlátait – nem igazán fontos. A hatástörténet nemcsak a mű eleven-ségét vagy némaságát tükrözi, de a mindenkori befogadás állapotát is. S egy Lukács formátumú gondolkodó elismerése mindenképpen megfontolandó. Önmagában is Ady gondolkodástörténeti státusának kivételes fontosságát jelzi.

A Nap Kiadónak az a kötete, amely Ferencz Győző válogatásában most Ady publicisztikáját teszi szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé, viszonylag kis terjedelmű ellenére is igazolja az előbb hivatkozott vélekedést. Ez a publicisztika bizony nemcsak fontos, de – a közkeletű hiedelmekre rácafolóan – meglepően aktuális is. Benne egy olyan gondolkodástörténeti pozíció mutatkozik meg, amely nemcsak a keletkezése idejére vonatkozóan mérvadó, de ma, közel egy évszázaddal a legkésőbbi cikk megszületése után is képes értelmezési perspektívát nyitni. Magyarázza az egykor volt Magyarországot, s értelmezhetővé teszi a mai, régi-új kollíziók közt vergődő, „visszarendeződő”

ország viszonyait is. S (túl a részleteken) azt adja meg a mai olvasónak, ami a magyar szellemi életből ma a leginkább hiányzik: a saját létfeltételeire folyamatosan reflektáló, e föltételeket újra s újra értelmező, tudatosító s megváltoztatni akaró gondolkodás intenzív jelenlétét. Példáját és tanulságait. Ady a múlt (de úgy látszik: el nem múlt) időből kiszólva kapaszkodót nyújt önmagunk, mai helyzetünk, a „magyar nyomorúság” természetének fölismeréséhez.

A kötet az Ady-próza kritikai kiadásának kötetekre épül, abból válogat, s a jegyzetektől (amelyek eredetileg a filológusoknak szóltak) csak a legszükségesebbeket veszi át. Ferencz Győző teljesítménye nem is filológiai természetű, ő „csak” az ismerhető helyezi elének, de válogatása, mint sajátos szövegkoncentráció, nagyon fontos nézőpontokat és fölismeréseket tart együtt, tesz – koncentráltan – hozzáférhetővé. Szerepe ebben a tömörítő s kiemelő funkcióban van. A válogatás az egész pályát végigkíséri, már a debreceni, majd a nagyváradi újságíró természetéből is ad fontos és érdekes darabokat, ám a kötet jórészt az önmagát egyre biztosabban érzékelő (és kifejezni tudó!), Párizsba is eljutó, sőt oda vissza-visszatérő „igazi” Adyt mutatja be. A fiatal, pályakezdő Ady önmagát még „reporterként” (15.) emlegeti egyik váradi cikkében, de ha ez az önminősítés esetleg igaz is volt az első egy-két évre vonatkozóan, a pálya egészét illetően megtévesztő. Ady, ahogy a nagy lapok úgynevezett vezető, „kreatív” munkatársai mindig és mindenhol, „újságból írt újságot”. Azaz a hazai és külföldi kollégái által fölszínre hozott s egy-egy cikk vagy hír erejéig rögzített s így előkészített, értelmezhetővé tett fejleményekből válogatta megírandó „témáit”, s azokat értelmezte, „írta meg”. Teljesítménye az információáradatból való válogatás és kiemelés s a kiemelt mozzanatoknak a saját, egyre relevánsabb nézőpontjából való újratematizációja volt. E munka föltétele a folyamatos jelenlét és a széles körű, mindig frissen tartott tájékozódás, de maga az „újságírói” teljesítmény ennél jóval több. Gondolkodói teljesítmény az övé, a napi lapkészítés szorításában, a mások számára még hiányzó, meg nem formálódott perspektíva megteremtése. A „hír”, a fejlemény adott, a megértéséhez szükséges távlat azonban csak „most”, menet közben, a kreatív munkatárs tollán (Ady esetében: ceruzáján) születik meg. Ez, ha jól akarják csinálni, nem végezhető rutinból,

ehhez az egész személyiség intenzív jelenléte szükséges. S a tájékozottság sem elég, ehhez okosnak, gyorsnak – s egyáltalán nem utolsó sorban: bátornak kell lenni. Azt is, sőt azt kell elsősorban kimondani, ami ellenkezik az uralkodó (spontán vagy manipulált) vélekedésekkel, a bennük kifejeződő érdekekkel, hogy az összefejlődés perspektívája váljék szabaddá. Ady pedig nemcsak (többnyire ellenségeitől is elismerten) okos volt, de sokakkal ellentétben bátor is. Sőt tisztában volt a bátorság gondolkodás-alkító funkciójával is. (Vö. például 159., 160.) Ez magyarázza, hogy egyszerre tudott a modernitás hazai faltörő kosa lenni, s finom részletekre is fogékony szenzibilis agy. Harcos, polemikus publicista s finoman különböztető, a lényegyet a maga ellentmondásosságában is érzékelő (s kimondó), lényege szerint poétikus gondolkodó.

Ady nem a (nálunk mindig s mindig újratermelő) „magyar doktrinerek” közé tartozott. Ő a számára adódó *tapasztalatból* dolgozott; azt, ami volt, ami adottságként kijelölte mozgásterét, figyelembe vette, számolt vele, de abban – szolgálai – soha nem rekedt meg: mondhatnánk, újra s újra kidugta s az adottságok fölé emelte fejét. S az adottságokkal szembeni distanciáját, saját, mindig eleven morális érzékenységén és realitásérzéken túl, két lényeges inspiráció táplálta. A formálódó magyar ellenkultúra friss eredményei (Ignotustól a „szociológusokig” és Somló Bódogig: „*a Jászság én akart ideálom*”, mondta a MARGITA ÉLNI AKAR-ban) és – egyre nagyobb mértékben – a Párizsban érzékelhető világkultúra releváns fejleményei. Művészeti, politikai és civilizatorikus tapasztalatai, amelyek a fejlődés lehetséges irányait érzékeltették vele, de amelyeket magukat is distanciával szemlélt. A „párizsi” és a „hazai” tapasztalat így sajátos, egymás közti oszcillálásba kezdett, s olyan „mozgó” perspektívát alkotott, amely egyszerre engedte meg az új tapasztalatok befogadását s az „adottal” szembeni kritikát. A modernség igenlését és a modernség kritikáját.

A kötet egyik hozadéka (több mint száz év távából immár természetesen) „szakmai”: történeti. A folyamatos olvasás során érzékelhetővé válik, mikor s hogyan avatkozott bele Ady saját kora intellektuális harcaiba. Kitapinthatók a fontos „ugrópontok”. Így, időrendben sorolva, a kanonok sori séta (még Nagyváradon), a Som-

ló-affér, a Komp-ország metaforáját megalkotó *Figyelő*-cikk, a Kosztolányi-kritika, a Pusztaszer-metaphora bevezetése stb. stb. Az időrendben első, államfogházi elzárást érő klerikalizmusellenes írás (EGY KIS SÉTA), mai szempontból, nem annyira intellektuális teljesítmény, mint tett, de történeti jelentősége (s pályameghatározó szerepe) nagy. A cikk a századfordulás (a XIX–XX. század fordulójáról van szó) Magyarországot avító papi legitimációját vontatta meg, leplezte le, s ez sem veszélytelen nem volt, sem könnyű. Sokszor van, hogy a feladat, ami előttünk áll, agyilag nem különösebben nehéz, ám kimondásához, megcselekedéséhez kurázszi kell. S az avult és kártékony éppen azért tud fönmaradni, mert ez a kurázszi hiányzik az emberekből. Ady azonban az ilyesmi soha nem múlt. A Somló-affér (még mindig Váradon) már möröben más jellegű történet. Ady itt Somló Bódog egyik, perspektívanító előadását ismertette s erősítette föl, majd amikor – részben az ő cikke következtében is – az előadásból botrányt dagasztott a helyi konzervativizmus, bátran, ütközni merően (s nem utolsó sorban: meggyőzően) kiállt Somlóért. Itt már nemcsak erkölcsi, de komoly intellektuális téje is volt az ügynek. Itt a modern Magyarországot szolgáló ellenkulturális orientáció formálódása, konfliktusokon keresztül való megszilárdulása érhető tetten. Ady teljesítménye itt az volt, hogy állásfoglalásával megnyitotta az utat egy értelmezési irány terjedése, országos ügygé válása előtt. (Ezzel persze saját orientációkeresése esélyeit is megnövelte.) Az 1905-ös ISMERETLEN KORVIN-KÓDEX MARGÓJÁRA című Ady-prózát már a teljesen érett Ady mutatja meg, teljes intellektuális és művészi fegyverzetében. Ez az írás (amelyről más összefüggésben, később még szólnunk kell), önértékén túl, a modern magyar irodalom megszerveződésének történetében játszott el nem hanyagolható szerepet. *A Hét* irányától elkanyarodó, más utat választó osváti vonulat megújulási kísérlete, a *Figyelő* itt Ady által, az ő nagy súlyú, revelatív írása révén kapott olyan nyomatókat, amely a *Figyelő*-t *A Hét* fölé emelte, s az új, radikálisabb keresés előremutató, máig emblematikus kísérletévé tette. Az, ami ebben az írásban benne van, önmagában is, az irodalomtörténeti szituációtól függetlenül is nagyon fontos, de közvetlen, irányzatszerveződési szerepéről sem célszerű hallgatni. Az, hogy Ady Osváték kísérletezése mögé állt (s nem *A Hét*-be integrálódott),

a modern magyar irodalom önmagára találása előtt egyengette az utat, erősítve egy még formálódó lehetőséget. S ma már tudjuk, ez volt az az út, amely közvetlenül elvezetett a *Nyugat* megalapításához.

Bármily meglepő is esetleg, a nevezetes Kosztolányi-kritika is irodalomalakító szerepet töltött be. Nem azzal, amit vélelmezni szokás, hogy ti. Ady „megsértette” Kosztolányit, s Kosztolányi ezért utóbb visszavágott. Ady írása valójában fölfedező, költővé ütő írás volt (a cikk számos változatban megadta az elismerő rangot: „*ez a Kosztolányi: poeta*” [154.], sőt: „*abszolút költő*” [155.]), de eközben, önmagától megkülönböztetve Kosztolányit, két irodalmi paradigmát konstruált: a sajátját és az „*irodalmi író*”-ét. Ez, függetlenül attól, hogy Ady „szerette”-e ifjú költőtársát vagy sem, két valóságos irodalmi út lehetőségét különítette el. S két merőben más természetű, de egyaránt legitim „modern” irodalmi pályát vázolt föl, illetve nyitott meg. Kosztolányi tényleges teljesítménye igazolta is fölismerését – jóllehet az „*irodalmi író*” paradigmáját később Kosztolányi is, hívei is megpróbálták átnevezni s átnevezett formájában az egyedül lehetséges irodalmi gyakorlatként elfogadtatni. A modern magyar irodalom belső differenciálódásának előmozdítását azonban Ady gesztusa szolgálta, elfogadva egy, az övétől radikálisan különböző út irodalmi létjogosultságát. S amivel, állítólag, megsértette fiatalabb pályatársát, azzal segítette leginkább annak önmagára eszmélését, karrierje öntörvényű kibontakozását.

Pusztaszer nevének nagy, átfogó metaforává váló kiterjesztése cikkei egyik csoportjában, már annak a valóságfeldolgozásnak az eredménye volt, amely egy másik síkon, költészetében a „*magyar ugar*” hatásos „szimbólumát” is megteremtette. A Pusztaszer-metafora a magyar viszonyok értelmezésének és reflektálásának egy olyan változatát tette lehetővé, amely egyszerre volt metaforikus és ugyanakkor tárgyias. Ez a metafora a „*magyar ugar*” szimbólumához képest „csak” a politikai osztály (s öntudatlan követőinek) a szimbolikus szférában gyakorolt uralmát leplezte le. De Pusztaszer neve e publicisztikában tárgyias vonatkozások fölött, azok összefoglalásaként jelent meg. Ady teljesítménye így leíró és szimbolikus s egyben közvetlenül gyakorlati is. Amit elvágott, az nemcsak valami nagyon lényegesnek a pusztá leírása és megjelenítése volt, hanem legalább annyira gya-

korlati jelentőségű morális *szétválasztás* is. „Pusztaszer” és a modern Magyarország szétválasztása. Érzékletes, de elementáris distinkció. Ez pedig egy olyan országban, ahol minden össze-csúszik, összekeveredik s fölbonthatatlan amalgámot képezve akadályozza a jobbítás munkáját, az élhetőbb viszonyok megteremtését, elsőrendű fontosságú, megkerülhetetlen gesztus. Történeti funkciója nehezen túlbecsülhető.

Az Ady-publicisztika történeti szerepének ilyen nyomon követése persze itt nem folytatható tovább. Ez úgynevezett „szakmai” kérdés, szakmai folyóiratba kívánczik – s itt legfőjebb csak egy-egy példával illusztrálhattuk (bár ropant érdekes, és rekonstruálása sok mindenről föllebbtenen é a fátylat). E publicisztika lényege azonban (a szövegek publicisztikaként való megnevezése is leegyszerűsítés persze, és sok mindent elfed) maga is sok megbeszélnivalót rejt. Megkerülhetetlen kérdés mindjárt az, hogy: *mi ez?* Diszkurzív próza? Nyilvánvalóan nem vagy nem elsősorban az. Valami több és más, valami szuggesztívebb, valami olyasmi, ami legjobb darabjaiban versközelen jár, sőt már-már maga is vers (ha a verset nem egyszerűsítjük le kötött szótagszámú, rímes sorok egymásutánjára). Építkezése, a valóság elemeiből való fölépülése sok vonatkozásban a versekével rokon. Nem véletlen, hogy az Adyhoz „megtérő” Tamás Gáspár Miklós, önmaga beállítódását is revidálva, egy 2002-es cikkében így írt: „*Verseit [ti. Ady verseit] lehet olvasni szándékai ellenére – s aki nem hisz Ady hittételeiben, alig tehet mást –, de nehezebb, mint akármik más esetében, mert Ady nemcsak »bibliát» írt, hanem »talmudot» is: állítólagos »publicisztikájában» megadta verseinek történeti és kazuisztikus értelmezését, mint ahogy versei jelentik politikai írásainak mítoszi és bölcséleti igazolását (a kettő együtt bizony politikai teológia, ahogy Carl Schmitt érti ezt a szókapcsolatot).*” (MEGTÉRÉS ADYHOZ. *Népszabadság*, 2002. november 23. 22.) Egy ilyen „politikai teológia” persze ma fölöttebb idegen a kor nevelteji számára. Ady – ahogy TGM is elismeri – sok minden olyasmit csinált, ami nem egyezik meg a mai, uralkodó doktrínákkal. „*Ady Endre politikai teológiája elég egyértelmű – fölöttebb hasonlít az ószövetségi-protestáns prófétálásnak és a forradalmi szocializmusnak arra az apokaliptikus kombinációjára, amelyet Ernst Bloch híres Thomas Müntzer-stilizációjából ismerünk. Ez »a Biblia hellenizációjának» – a katolikus egyház és a fölvilágosodás egyesült világtörténelmi művének, az ismeretes*

nyugati civilizációs teljesítménynek – a még következőzetesebb, még vadabb, még lázadóbb visszavonása, mint a nagy oroszoké.” (Uo.) Ady azonban egy nagy történelmi kollízió megélője s (egyik legokosabb) megértője volt, „*kétlelkű ember*”, akinek valóságérzéke e kettősség szorításában is szinte hibátlanul érvényesült. S így alkalmas volt, sőt csaknem egyedül volt alkalmas e bonyolult reláció tárgyias pontosságú, mégis a viszonyok fölé emelkedő értelmzésére.

Ady a „feudális” Magyarország modernizálójaként, modernizációjának előmozdítójaként indult, s a modernitás antinómiáinak egyik legmélyebb megértőjévé vált – ám az „itt s most” szükséges modernizáció posztulátumát sohasem adta föl. Az ellentmondást az egyedül lehetséges módon, a „kétlelkűség” elismerésével, tudomásulvételével hidalta át. Nevezetes, KÉT MEGGYŐZŐDÉSŰ EMBEREK című cikkében (1911) nyíltan beszélt erről is: „*Követeljük a legteljesebb demokráciát, ordítjuk az általános, titkos és egyenlő választás-jog elvét becsületesen, mártírosan, holott századokkal nálunk előbbjáró kultúrtársadalmak eredményei már elvették titokban minden gusztusunkat. [...] Filozófiánk [...] kapálózva szeretne egy kis metafizikával ölelkezni, Istent szagolunk mindenütt, s becsületesen kénytelenek vagyunk itthon – s kötelességünk is – szabadgondolkodó társaságokat szervezni – Isten nélkül. Avagy – egy utolsó példa a sok ezer közül – mi is azt hisszük, hogy a műveltség, a középiskolák tudatása csak a klasszikusokon és a klasszikusokkal lehetséges, s becsületes jelszavunk mégis: le a múlttal, több természettudományt, több pozitívumot, életre és nyereségre alkalmasabbat.*” (299.) Ám, mondja: „*Hogy ezek a hazugok volnának hazugok – ezt még a leggyűlölködőbb, legrettegőbb ellenfél se merheti állítani: ezek a magyar politikai és társadalmi valamiség legvértelődőbb valakijei.*” (299.) A dolgok és a követelmények csúsztak egybe, s ezt az egybecsúsztást nem lehet nem tudomásul venni.

Ady az ország előtt álló modernizáció posztulátumait kezdettől következetesen képviselte. Írásaiból nagy idevágó szemelvénygyűjteményt lehetne összeállítani (nehéz is megállni, hogy ne tegyük). Már 1902-ben tudta: „*István király országga, mely majdnem gyarmata egy másik, züllő országnak, s mely csenevész, beteg testével egy futásra akart benyargalni a kultúrországok közé – bizony beteg ország.*” (44.) S mivel úgy érezte, „*ez az ország pár évtized alatt össze fog omlani*” (44.), meggyőződése lett: az ünnepi „*parádében és vígságban nincs egészség és igazság.*” „*Ide új hit, új erő és*

új munka kell.” (45.) Diagnózisa leírása utóbb persze még pontosabb és szabatosabb lett, részletezettsége és árnyaltsága nőtt, de az alapmeggyőződés maradt. Így, érthetően, írásaiban megjelent s jelen is maradt egy egyszerűnek látszó, de fontos szólam: „*Minden nagy probléma legalján közgazdasági rugó dolgoztat.*” (58.) „*Kalmárkodni nem tudunk, pedig a modern élet kalmárkodás.*” (58.) S azzal is szembesült, hogy „*miért vagyunk mi nyomorultak a nyugati népek mellett. Mert nem tudunk dolgozni, gondolkodni, produkálni, gazdálkodni. Csak kényeskedni és murizni...*” (59.) Ez a szempont értékelte föl számára az idehonosodó zsidóságot, így elsőként a nagyváradiakat. De itt sem volt kritikátlan: „*A nagyváradi éberség erős ugyan, de léha. A komolyságot csak a pénzgyűjtésben honorálja, egyebekben lemosolyogja. Be nem sugároz csak apró halmokat, a mélységektől s magasságoktól szédiül.*” (64.) Számára pedig ezek a mélységek és magasságok is fontosak voltak. De, tudta, a változtatás nem egyszerű. „*A mai magyar politikai élet csupa természetellen viszonyokból szövődött. A gerincnek nyoma sincs már. A hatalom székén bárki üljön, biztos lehet róla, hogy előtte csúszkál, lába saruját kész nyalogatni mindenki.*” (37.) „*Politikai fajtalanúság ez.*” (37.) S mivel, „*[t]örvénykönyv, szurony, iskola stb. mind a haladás gátja*” (64.), a közvetlen cél, amelyet Ignotus kapcsán fogalmaz meg, „*megcsinálni az intelligensek szövetkezését*” (70.); „*könnyebben menne az osztálygóg, a csuha, a babona megtörése.*” (70.) Ám a nélkülözhetetlennek érzett és ítélt, „*haladás*”, a modernizáció sem könnyű, sem egyenes vonalú, sima történet nem volt. „*Korrupt országokban a panamákon szokás legjobban felháborodni. Imádot hazánk pedig igenen korrump ország. Ebből kifolyólag természetes, hogy itt minden ember főlháborodik, ha a másik ember is panamázik.*” (86.) „*A magyar társadalomban, mint minden fenéig romlott társadalomban privátim, kis körökben, bizalmas tereferék közt vidáman és szemérmetlenül szoktuk tárgyalni mindezt.*” (86.) Ám ami így kialakulhat, az végzetes: „*Orgiája ez az őszesze gyülemllett bünöknek. Beteljesülése a kérlelhetetlen fátumnak.*” (88.) Majd, később még félreérthetlenebbül, nyíltabban mondódik ki: „*Szó sincs róla, szegények vagyunk. Ez a legvégzetesebb bajunk. De, jaj, mintha volnának rejtettebb és fatálisabb okai is a mi nagy elmaradottságunknak.*” (94.) Ez, nem lehet tagadni, nem a szociológus szentvelen és személytelen, önmagát „objektívnek” feltüntetető szava, ez bizony erkölcsi nézőpontot (is) érvényesítő, „metafizikus” érvelés, ha tetszik: „*politikai teológia*”. De kísértetiesen pontos.

S hogy Ady mennyire élesen látott, s mennyire a lényeges összefüggéseknek adott hangot, mutatja, érzékelte a liberalizmus sajátos szerepét s abból fakadó válságát is. Egy helyen ki is mondja: „*a hármás tragédiának ez a legnagyobbja: szembekerültek a nemzeti érdekekért folyó törekvés s a liberalizmus sorsa*” (82.) Sőt: „*úgy látszik, teljesen el fogják ejteni Magyarországon a liberalizmust*” (83.), pedig nagy szükség lenne demokratizáló potenciáljára. Ám, Ady szerint, a bukás törvényszerű s elkerülhetetlen: „*a magyar liberalizmus harminchat esztendő alatt valósággal átjártotta a népet részben a reakció, részben a szélső szociáldemokrácia táborába*” (90.) S bár ekkor, 1903-ban, legalábbis retorikailag, még „*a fekete reakció és a vörös demagógia*” (90.) azonos súlylალ látszik elítéltetni írásában, személyes útja csakis a radikalizálódás lehetett. Pár évvel később, 1905-ben már úgy látta: „*Minden gondolat vörös zászló még akkor is, ha a gondolkodás ellen küldik csatasorba*” (102.) Az „*első vörös lobogójú magyar népképviseelő*”, Mezőfi Vilmos megválasztásakor pedig már arról írt: „*Négy százkilencven ember adta rá szavazatát, de tizenkétmillió ember, akinek ma még nincs szavazójoga, vele küldi a törvényhozásba vágyait és reményeit*” (102.)

Ady azonban, ismételjük meg itt is, minden volt, csak doktriner nem. Mindenkor érzékelte az összebonyolódó relációkat. Így azt is leszögezte: „*A külföldi mintákban utazó szocializmus akarja főképpen elhietni önmagával, hogy itt a gögös, dús polgárság alól kell kirántani a hatalom székét. Dehogyan van ez így. A faktum az, hogy mi vagyunk Európa egyetlen feudális országa*” (112.) Tudta, ott él, „*hol húsz ezer hatalom-osztalékosnak új húsz ezerrel való kicserélése a világrengető kérdés, ott, hol egymillió ember is sok, ha szavaz, mert már ezeknek is háába festik lelketlenül, megtévesztően, pirosfehérvöldre az oligarcha kastélyablakokat*” (104.) S tudta, „*a nacionalizmus arra jó mindenekfelett, hogy a vele megmámorosodott tömeg ne vegye észre, mi hiányzik neki, s mihez van joga*” (111.) De tudta, s nagyon világosan le is írta, az, amit ő (is) megváltoztatni akart, egy érdekszállakkal nagyon sűrűn és nagyon erősen átszőtt, önmagát – a józan ész szava ellenére is – folyamatosan reprodukáló, végzetes rendszer. Egyik 1906-os cikkében olvashatjuk: „*Tisza István nemzeti intelligenciája nyolcztized részében teljesen a politikából s politikai nexusaiból él*” (135.), „*Egy-egy miniszteri kinevezés ezer és ezer dologhoz nem szokott, úri, magyar kényelmű familia szívét szokta megdobogtatni. A vár-*

megyei úrnok is sokat remélhet. Van egy főszolgabíró rokona. Az jó barátja az új főispánnak. A főispán beszélhet a miniszterrel. Minden új magyar kormány sleppje és ereje néhány tízezer ember. A népből csak a kortések számítanak” (135.) S egy-egy „*úri földrendéskor*” a rendszer lényegét illetően kevés változik. „*A nemzeti intelligenciára dicsőség vár az úri földrendéssel. [...] A milliók pedig egyelőre maradnak, akik voltak. Jogtalanok, nem számíthatók, lenézettek. Kik mellett a nemzeti lélek tűzhányóhegyei is félreköpnének*” (136.) A lényeg csak annyi: „*Új osztokodás történt Pusztaszeren*” (135.)

Ady, a maga „*teológiájában*” mozogva, szimbólumok felé vivő metaforikus nyelvén is pontos diagnosztizált. Ha kell, szinte „*osztályharcos*” frazeológiával mondja ki ítéletét. „*[A] mi forrongásunk egy páratlanul megkésített, keserű, kétségbeesett és zavaros osztályharcnak az előcsatározása*” (132.) Képei, példázatai láttatóak: „*Az új Batu pedig készül új hordájával. A modern Életnek hívják az új Batut, s hordája töméntelen új gondolat és cselekvés. Meg kell csinálni az új Magyarországot, mielőtt ideér Batu és hordája. Mert mialatt itt az urak a népet nyomják, s a királyt szorongatják, a jogtalan nép pedig éhez és kivándorol: Julián magyarjait [ti. a kivándorlókat] elnyeli Amerika, bennünket pedig – Európa*” (133.) Ez a diagnózis persze már azt is jelzi, immár a modernizálódni nem tudó vagy nem eléggé tudó ország „*modernségnek*” (értsd: a globalizálódó kapitalizmus első nagy hullámának) való kiszolgáltatottsága maga is problémává vált. A változás elsodorja azt, ami nem tud elég gyorsan változni, megújulni.

Ebben a fölismerésében persze alighanem már benne van az a mély megrendülés, az a kudarcélmény is, amely klasszikus kifejezését az ISMERETLEN KORVIN-KÓDEX MARGÓJÁRA című, már említett, nagy összegző (s egyben újratekintő) írásában kapta meg. Ez a szöveg már műfajilag is érdekes. Cikknek vagy esszének látszik, de építkezése a nagy Ady-versekkel rokon: igazi, a szó legjobb értelmében vett irodalom. Egy-egy poétikai eleme (ismétlések, ellenpontozás stb.) kimondottan versszerű, az azonban, amit kimond, amit tematizál, szociológiailag is halhatatlanul fontos, s mint kollektív önmegértés, mint a magyar modernizáció alapszerkezetének megvilágítása, máig nem született nála lényeglátóbb és pontosabb elemzés. Metaforikája nem rejt és homályosít, hanem tömörít és érzékletessé tesz, s azt, amit másképpen csak nagyon

hosszadalmasan és körülményesen tudnánk elmondani, természetes mozdulattal adja elő. Ám a személytelen szociológiai elemzéssel szemben ebben a szövegben a megnyilatkozó személye is a maga teljességében megjelenik és viszonyul ahhoz, amit elmond. A viszonyulás maga legalább olyan fontos, mint az, amit a „tárgyról” el tud mondani. Személyes ügyről van tehát szó, s ez a személyesség nem csökkenti, hanem növeli érvényességét.

AZ ISMERETLEN KORVIN-KÓDEX MARGÓJÁRA a magyar modernizáció megtörésének, sőt a „viszszarendeződésnek” diagnózisa. „Íme egyszerre zúgás, a kendőzött Ázsia lemossa az arcát, szája bugyborékol, s kiárasztja folyóit, melyeknek áradása szörnyűsége, mint a Jangcekiángé.” (121.) Ez a mondat még versben is lehetne, s inkább vers, mint diszkurzív próza. De a metaforika világos és pontos: „Tehát újból Európa ellen mentek, lovas magyarok?” (119.) „[S]zent Ázsia nevében törtetni fogtok előre.” (119.) S ez ellen tiltakozik, ennek következményeit méri föl és mondja ki. Gesztusa a kétségbeesés: „Omlásra készülő vérünket az egékig kiabáltatjuk föl: mit tettek velünk?” (119.) A következmények regisztrálása azonban már tiszta szociológia: „Komp-ország, Komp-ország, Komp-ország: legképességesebb álmaiban is csak máskált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza” (120.) – mondja ki a nagy fölismerést, amely metaforikus alakjában is a magyar társadalomfejlődés leírásának egyik legfontosabb teorémája. S pontosan, teljes keménységgel írja le azt is, mi történt: „Idealisták és gonosztevők összeálltak, alság levegőköveiből várakat csináltak, te-leujjongták a világot, hogy a Kárpátok alatt kiépiült Európa.” (120.) „Minket kergettek előre, nem volt szabad hátranézni, meglátni, honnan megyünk robogva. Meglátni, hogy néhány Fáraóé az ország, hogy szennyes állati életben tartják a milliokat.” (121.) Pontos, kegyetlenül pontos megállapítás ez, pontosságát ma jobban lehet érzékelni, mint bármikor korábban, tapasztalatait a közelmúlt története ismételten igazolta. S e törés társadalomtörténeti, szociokulturális következményeinek leírása is belülről, mélyen átélt s pontos: „Tízezer ember előreszaladt, európaivá vált idegben, vérben, gondolatban, kínban, szomjúságban. Egy túljelődött embertípus termelt itt, mely előttefut a magyar társadalomnak száz esztendővel legalább. Ezek a szent kengyelfutók nem is álmodták, hogy sarkukban százezrek nincsenek.” (121.) Ez az előrefutás azonban nem marad büntetlen, s erről sem hall-

gat: „Komp-ország megindult dühösen Kelet felé újra: egy kis sarka leszakadt a kompnak, ott maradt a nyugati partok táján vagy tízezer emberrel, mi lesz ezekkel?” (121.) A leszakadóknak az „aranyos felét” nem sajnálta, „aranyuk partra veti őket valahol Nyugaton, nem kénytelenek érezni, hogy nincs hova menni. Hogy elnyeli őket a magyar társaság, a valóság, melyre íme ma ébrednek szegény magyar Ripek, hogy ez elnyeli őket”. (121.) Ám a többiek? „Ki-ki ügyoldja meg a maga nagy problémáját, ahogy tudja. Száz évvel előbbre élni nem lehet, bolygani az űrben nem lehet. Komp-ország Keletnek indul, kérezkedjék fel reá a gyenge.” (122.)

De Ady számára ez a „felkészülés” nem volt járható út. S nem csak azért nem, mert „[É]lén az új magyar társadalomnak állnak az ordító táltosok” (122.) – szempontja ezen túlmutat, nem pusztán ízlésbeli. Úgy érezte (s alighanem megint jól érezte), hogy „most utolsó dátuma járt le az Időnek” (121.), a megújulás megtörése végzetes. Maga a 'kódex' is, amelynek 'margójára' ír, nem létezik, s bár „ez ismeretlen kódex íródik azóta [ti. Korvin Mátyás óta] egyre”, de „vajon el lehet-e valaha olvasni?” (122.) „Nem olyat keresünk-e, ami nincs, s mi olyan, mint ez a kódex, melynek margóit betűkkel és kétségekkel besűríttem?” (122.) „Vagy sorunk csak azért kavart el itt bennünket Európa közepén, hogy durva anyagot szállítsunk a nagy világvegyfolyamathoz.” (123.)

Ez a félelem nem „racionális” félelem (ha egyáltalán egy élményről szólva használható ez a szó); ez „túlzó”, apokaliptikus, „metafizikai” félelem. A kései modernitás kiüresedtségében ez már-már értelmezhetetlen is, hiszen nem operacionalizálható, nem lehet vele mit kezdeni. S ez, szabályszerűen, ma csak „irodalomként” vagy még inkább „teológiaként”, politikai teológiaként értelmezhető. Ám akárhogy értelmezzük is, egy dolog bizonyos. Nagyon mélyen átélt valóságérzékelés állt mögötte, s Ady magatartását a későbbiekben messzemenően meghatározta. „Jelkeresései” (vö. például 123., de sok más helyen is), ítéletei és posztulátumai rendre e veszélyérzékelő pozícióból születnek meg. S a mai tapasztalatok perspektívájából megítélve úgy látszik, ez a 'munkahipotézisként' is funkcionáló félelem elég nagy mértékben igazolódott is.

Adyt igazában ez a törés tette – önmagát meghatáló – „költővé” (első, igazi kötete, az ÚJ VERSEK, 1906 elején jelent meg), ez alakította szövetségkereséseit, ez szabta meg nézőpontjait.

Szimptomatikus, hogy nevezetes, a magyar és zsidó egybeolvadás lehetőségét és szükségességét (s nem a szokványos, szimpla „asszimilációt”) tematizáló cikke, a KORROBORI (1917), amely – jellemző módon – életében nem is jelenhetett meg, egy gondolat erejéig már az ISMERETLEN KORVIN-KÓDEX MARGÓJÁRA egyik passzusában fölbukkan. Itt kasherűn önironikus formában már ez volt olvasható: „*Vívjátok a dühös szerelmi harcot Aron nyughatatlan népével. Ebben a gyilkos ölekezésben bíztunk eddig, a semita élesztőben, a zsidó segítségben. Elmúlt ez is, ez a bizalmunk: erős vagy te, Pustzaszer, erősebb vagy Jeruzsáleemnél, erősebb vagy Babilonnál, erősebb vagy Rómánál, erősebb vagy Párizsnál. Légy hivalkodó: erősebb leszel Bécsnél is.*” (119.) Ez a feszültségekkel teli, de szerinte mindkét fél számára gyümölcsöző egybeolvadás oly fontos volt számára, hogy az életmű egyik (nem mindig explicit, de latensen mindig érvényesülő) gondolati centruma maradt. Az a szempont is, amelyet – egyszerűsítve – szociális kérdésként szokás megjelölni, változatlan súlyllyal szerepel az életműben. Sőt a „szocializmus” is, mint eszmény és mint irányjelző, jelen marad írásaiban (verseiben is), s meghatározza gyakorlati politikai szövetségkereséseit. A törés tudata azonban egyre jobban fölérősíti a megújulás félbemaradása fölötti aggodalmait. Úgy sejtí, hogy közeleg a katasztrófa, s ez – a „nép” megújulási lehetőségeinek elzárulása miatt – magát az országot roncsolja majd szét. Már 1906-ban kimondta (jellemzően HALDOKLUNK címmel), hogy az adatok riasztóak: „*Az emberek nem akarnak megszületni. Az emberek elmennek innen, ha már élnek. Az emberek nem házasodnak. Az emberek óvakodnak az utódoktól. Az emberek sietnek meghalni, mert nincs mód élni. Ez a nemzeti föllendülés.*” (130.) Jellemző, hogy reakciója már ekkor, 1906-ban is csak ez lehet: „*Hazafiak, politikusok, olvassátok el, amit a statisztika mond. Poéták, írjatók, művészek, keressétek a színnek, vonalnak, gesztusnak égesikoltását. Tudóások, kutassátok a históriában, miként haltak meg a nemzetek. Lássunk, lássunk tisztán.*” (130.) S az is egyre inkább tudatosodott benne, hogy a belső megújulás elakadása, illetve a viszonyok „visszarendeződése” által védtelenné tett ország számára a „külső” történet alakulása is nagy veszélyeket rejt magában. Az ország meg fog csonkulni, Erdély – például – elvész. 1912-ben tette föl a kérdést: „*Beszéljünk-e a Romániába olvasztandó magyarságról, melynek, ha lehet, rosszabb, embertelenebb s főképpen otthon-*

talánabb sorsa volna a mai erdélyi románokénál?” (307.) E kérdésnél, szándékoltan, nem ment tovább, nem zárt le egy akkor még nyitott történetet. De amit ennek kapcsán erről elmond, az nemcsak veszélyérzékelését igazolja vissza, de éleslátását és motívumai tisztaságát is. Ady ugyanis joggal állíthatta magáról azt, amit az e „témában” közelről érintettek közül kevesen: „*Tudják, akik egy kicsit ismernek, hogy magamról a buta sovínizmust régen letöröltem, s a nacionalizmusom: kétségbeesett alkudozás sorsom és a között, ami már a legiőbb internacionalizmusnak is fölötté jár.*” (305.) De Erdély múltjában azt a kultúrateremtő, példás realizmust látta, amire szerinte – a „semita élesztő” mellett – a magyar megújulás másik pillérére lehetett volna fölépíteni. „*[A]z európai nemzet-társadalmak legparancsolóbban fejlődéses korszakában Erdély volt: Magyarország. Erdély néhány száz ország volt, társadalom, muszájból is a nyugattal szövethető, protestáns és a kor engedelmé szerint haladó is, s Magyarország pedig – nem volt. Úri bűnei talán Erdélynek is szörnyűek voltak, Werbőczy-szelleműek, mint a Habsburgok magyarországi, kegyelt és törökmentes nagyurainál, de igaz, saját kultúrára az az Erdély iparkodott, melynek románjai például bibliafordítást magyar fejedelmek által kaptak. S [...] a lelkek forradalmának bujább talaja Erdélynél nem volt.*” (306.) Ám Ady, aki kezdettől a „haladás” igényével lépett föl, nem ápolgatott magában naív módon illúziókat kora „modern”, „fölvilágosodott” hatalmairól sem. Tudta, hogy kíméletlenség igazgatja a világot. S cikkét, amelynek már a címe (S HA ERDÉLYT ELVESZIK?) is mellbevágó lehetett, már ezzel a helyzetmegállapítással kezdte: „*Igazodhat-e, javulhat-e a mai társadalmak élete, ha Brennus-kardok kormányozzák a világserpenyőt, s ha égszakadás, földindulás kedvétől függ minden civilizációnk? Bizonyos, hogy van vadság, fegyver és háború, s bizonyos, hogy kínos, szomorú, de kényszerű beletörőtséggel készen kell állnunk minden elé. Minden elé, ami akár bennünk rekedt babonák, akár humánus, szép indulataink, akár racionális megállapításaink miatt nagyon-nagyon fájdalmas. Emerrébb, keleti kultúráim a nyugati kultúrájának, veszélyes a járás, s minden pillanatban tört szegezhetnek túlbizakodó hitűnknek és életűnknek.*” (304. k.) Azóta már tudjuk, igazsa lett. Amitől tartott, az bekövetkezett.

Ady így Trianon „megjósója”, előrejelzője lett (csaknem egyedül), s azt az összefüggést is észlelte, ami az „úri bűnök” (az elit lehetőségfölszámoló, züllesztő és deformáló gyakorlata) és

a bekövetkező tragédia közt volt. (Ezt az összefüggést persze, „*Pusztaszer*” mai örökösei tagadják, nem is tehetnek mást. Ha elismernék, önmagukat is meg kellene változtatniuk.) S megsejtette, hogy az, ami mások számára csupán politikai kudarcnak látszott, az – egyik méltóját idézve – a „*magyar nép sorsává válik*”.

A forradalommal, mint lehetőséggel, legalábbis egy ideig, számolt. Egyebek közt az 1905-ös orosz forradalomról szólva beszélt erről legáltalában. Véleménye egyértelmű. „*Ezer magyarázata van a világnak [ti. a forradalomra]. A valóság pedig az, hogy él és eszmél a nép. A lebecsült és lenyomorított csöcselék.*” (127.) Az orosz forradalom, mondja, „*a trónnál hatalmasabb ellenségeit is legyőzi. Az önző úri kastélyt, a sanyargató gyárat, az elbutító papi lakot s a szűrtelen kaszárnnyát*”. (127.) Mert: „*Íme a proletárság visszaadta a népet a népnek. Fölkelt a nép, s formálja a világot.*” (127.) Világos álláspontja a tekintetben is, hogy miért foglalt így állást: „*Elkorhadt, tehetetlen társadalmat csak a nép menthet meg. A rettenetes, a győzhetetlen, föltarthatatlan nép. A néppel pedig meg kell egyezni – földindulás előtt már.*” (128.) De Ady nem volt naiv széplélek, érzekelte a bekövetkezettek újszerűségét – s rettenetességét is. „*[A] legborzalmasabb latin forradalmakban is lappangott valami derű. Valami könnyelmű és szép optimizmus. A szlávok új forradalomra tanítják a világot. Ez a forradalom a pokol vonaglása. Megrázóan, kétségbeesetten sötét és borzalmas.*” (126.) Ítélete, ma már tudjuk, e diagnózisban is pontosnak bizonyult. Ám ha magából a válogatásból nem is derül ki közvetlenül, egyéb írásaiból, például verseiből tudjuk, számára a problémák orvoslásának e súlyos és fájdalmas módja is elnapolódott. Horváth Zoltán egyik írása mutatta be annak idején, szépen, hogy 1913 körül Ady lendülete is megtört, s az „*ugrani már: soha már*” élménye vált uralkodóvá (IRODALOM ÉS TÖRTÉNELEM. Szépirodalmi, 1968. 97–105.). Ady már 1913 novemberében kimondta: „*Valahol utat veszítettünk [...] / S most harcolunk kedvet vallva kedvetlenül.*” (FÁRADTAN BIZTATJUK EGYMÁST.) 1916 júniusában DAL A BOLDOGTALANSÁGRÓL című versében pedig már arról beszélt:

„*Minden, amiben hittünk,
Oda-van, oda-van, oda-van
És szerencsés
És boldog, aki csak önmagáért
Boldogtalan.*”

*Mert minden oda-van,
Minden, amiben hittünk,
Zászlók, kiket ormokra vittünk,
Ma minden oda-van
S boldog, aki boldogtalan...*”

A magyar belső „fejlődés” és a világháború rácsáfolt Ady reményeire, és legrosszabb várakozásait igazolta be. Alapmeggyőződését azonban ez sem számolta föl, írásaiban mindvégig a humanitás és a kultúra szólama szólalt meg. Amit 1905-ben írt le, hogy tudniillik „*[a] nagy közelgő, törvényszerű földindulásra jó lesz magunkat ellátnunk európai eszmékkel és magyar népszimpátiákkal!*” (105.), mindvégig hite maradt. „*Föl, föl a kultúra csúcsaira s közben törölgesseük egymás könyveit.*” (117.)

Nem véletlen, hogy Ady (a vele kapcsolatos fals legendáriumra rácsafolva) a női nem szószólója is volt, s túl a szexualitás (amúgy nagyon is fontos) szempontjain, a nők emberi méltóságáért is fölemelte szavát. „*Hóhéri bizonyossággal működik a társadalom, a közfelfogás, a csúnya, önző, barbár férfiu érdekközösség*” (101.) – írta például 1905-ben (SÁRA ÉS A KORBÁCS), szóvá téve, hogy „*a magyar férfi, még a túlcivilizált is, rest arra, hogy a lelket fölfedezze az asszonyban*”. (101.) „*Még a magyar feminista mozgalom is hiába.*” (101.) Ez a beállítódás, értelemszerűen, a Lesznai Annához, Kaffka Margithoz s másokhoz való viszonyában is megjelent, egyenlő méltóságú író-társaknak látta (s láttatta) őket is. Nem is kétséges, tisztában volt vele, hogy embernek emberhez való, lényegi, szükségyszerű viszonyát a férfi-nő viszony mutatja meg a legtisztábban. A tét a férfi és nő viszonyában is embernek emberhez való viszonya.

Ady irodalomról viszonylag ritkán szólt, de ha írt róla, az irodalomról is fontos dolgokat írt meg. A kötetben íróelődeiről és kortársairól is van néhány írás, Mikestől és Csokonaitól Petőfiig, mondjuk, Móriczig, s ezekben mindig van valami, ami fontos, ami valami lényegeset világít meg. A Petőfivel kapcsolatos cikkeit szokás kiemelni, amelyek a „politikus” költőre hívták föl a figyelmet, s az izgalmasan villódzó fiatal költőzsenit szabadították ki a századvégi népies kánon teljességgel eltorzító és meghamisító szorításából. Nem vitás, tette kánontörő és kánonmegújító volt, s Petőfi „fölfedezett” radikálisából maga is profitált, igazolást és megerősítést nyert. De ha Petőfi-értését csupán a politikáló

irodalom előképének föllelésére szűkíteniék le, tévednénk. Ady a költő Petőfit, egyéniségét, nyelvét és képalkotó ösztönét is hallatlanul pontosan érzekelte. Szimptomatikus, hogy egy Krúdy-regényről írva Petőfi ilyen sorait ajánlotta Krúdy figyelmébe: „Egy hattyú szál fölöttem magasan, Az zengi ezt az édes éneket – Óh, lassan szállj és hosszan énekelj, Haldokló hattyúm, szép emlékezel!” (310.) S a TÜNDERALOM e négy sora, amelyből kettőt azóta is sokszor idéznek, nemcsak önérteke miatt érdemli meg figyelmünket, de, mondhatnánk, helyi értéke, a Krúdy-attitűdhez való illeszkedése miatt is. Ajánlása egyszerre tanúsodik Petőfi és Krúdy pontos érzékeléséről (s persze kvalitásérzékéről). De a számára fontos szerzőkről máskor is, rendre, mond valami karakterizálót, valami lényegeset. Szerinte például Mikés Kelemen az, „aki megmenti tisztaságát, becsületét a kemény, szegény, de szűz és magyar nyelvnek századokra”. (124.) A magyar irodalom egyik ellentmondásos, de fontos, Adytól nem is föl-tétlenül kedvelt alakjáról is pontosan (s láttatóan) ítélt: „nagy magyar agitátora a civilizációnak: Kazinczy Ferenc”. (125.) Csokonairól, akihez sok szál köti, így írt: „A dal első magyar zsenije Csokonai. Ha a petőfisták nem Petőfi gigászi bércein véreznek el, de Csokonaihoz járnak tanulni, ma sokkal gazdagabb a magyar líra...” (115.) Ugyancsak Csokonairól írta le: „A nagyképű írástudók akkoriban javították és rontották a nyelvet. Ő dalolt, s mert lelke rengeteg gazdag és sokszínű volt: feszítgette, edzette, pótolta, díszítette, nőttette szegény magyar nyelvének iromba és szűk kereteit. És vált természetesen a leg-pompásabb nyelvújítóvá, kinek emléke előtt hálával kell leborulnunk mindannyiunknak, akik gondolatinkat, érzéseinket magyar szavakba öltöztetjük ki. És boldogan és szerencsésen: már ünnepi ruháink is vannak.” (115.) A nyelv egyébként, hívjuk föl rá a figyelmet, ha nem is „nyelvörként”, hanem nyelvteremtőként, más összefüggésben is gondja volt – idevágó megjegyzéseit idézni is lehetne (vö. például 292. kk.). De érdekes módon az egyéniség és a nyelv kérdéseire „kihegyezett” Ady a prózapoétika egy-egy fejleményét is jó érzékkel diagnosztizálta. Krúdy könyve, A VÖRÖS POSTAKOCSI kapcsán írta le: „Itt hát megint egy pompás kihágás történt a műfajszabályok ellen, íródott egy regény, mely sehogy sem regény”, inkább egy „prózaizált és krúdysított”, „belső versű” hőskölte-mény. (310.) S akkor is fontosat mondott ki, amikor így jellemezte Krúdy művét: „A vörös kocsi nemcsak a tegnapiak, a pestbudai bizarrság-

nak s az emlékezésnek szimbóluma, de a Krúdy-regény – ha ugyan regény – nagy társadalomtalanságé. Azokról és úgy, akikről és ahogy Krúdy ír, csak az írhat, akinek társadalmi rangja tisztázhatatlan, s állandóan a napidíjas és az Uristen között libegő. Csak ez látja meg és kedveli a társadalom leghívebb reprezentálót, azokat tudniillik, akik a társadalmon – kívül bitangolnak.” (310.)

Érdekes, hogy egyéniség és vonal összefüggése, azaz a képzőművészet is izgatta. „Hogy hogyan lát Paul Gauguin?” – tette föl önmagának a kérdést még párizsi tárlatlátogatóként. „Jobban és többet akar kinél. Színt, új, sok színt és vonalat, élesen, együtt. És nagyszerűen összefoglalva. Mondjuk: síkokban lát. Majdnem kókler a vonalak és színek kibékítésében. Egy kicsi kell és már stilizált a rajza. Egy kicsi kell és már karikatúra az, amit fest. De ezt a kicsit ő grandiózusan kerüli el mindig.” (149.) S magyarázata is figyelemre méltó (egyszerre jellemezve Gauguin-t s némileg önmagát is): „Talán azért volt olyan nagy és eredeti, mert volt ereje teljesen szakítani mai élettel, közönséggel, ízléssel, kultúrával, civilizációval. Nem túlzó modern ő, nem is modern. Túlzó erő, túlzó valaki, túlzó egyéniség.” (149.)

A kötet írásainak egy része másképpen kapcsolódik az irodalomhoz: maga a szöveg az, ami magasrendű (vallomás)irodalom. Ahogy ugyan is beszűkültek „újságírói” lehetőségei, Ady egyre inkább prózában is saját benső életét, világát vetítette ki. Önmagán keresztül, személyes, „lírai” vallomásként (bár nagyon is éles és pontos megfogalmazásban) rögzítette azt, ami legalább ebben a „szubjektív” formában elmondható volt. Ez a szöveg érvényességét nem gyöngítette, de a szubjektivitás álruhájában megjelenve, mint „költőnek” a szövege, legitim módon beszélhetett olyasmiről is, ami direkt publicisztikában gondot okozhatott volna. Önmagát jellemezve írta: „Valló lelkű ember vagyok, izgat a magam lelkének boncolása, örülök, ha a kés valami rejtegettet vághat ki belőlem.” (314.) Ezt 1913-ban írta a Galilei-kör lapjában, a Szabadgondolatban, s jellemző módon mindjárt meg is ragadta az alkalmat, hogy – veszélyérzetének hangot adva – egy fontos, de feszítő problémára, az ország esetleges szétesése és a progresszió lehetséges viszonyára utaljon. Óvasként, figyelmeztetőül. „Én a jöhető veszedelemkor arra gondolnék, hogy a magyarság szűkség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára. Hibái, melyek őh nagyon-nagyon hibáim is, akkor félretolnám egy

kicsit feledni, s csak az jutna eszembe, hogy bármi áron meg kell védeni egy pláne katonai és ultramontán gyilkossággal fenyegetett fajtát.” (315.) „Félek, nem lehetetlen, hogy ez a keserves helyzet és alkalom hirtelenebbül, mint hinnők és várnók, elénk borul. S itt foghat jutni minden mai különös, speciálisan magyar problémájánál kínosabba a magyar progresszívek különben is sokszínű tábora.” (315.) Ez a vallomás, a maga pontos és pontosan különböztető módján a 'haza és haladás' viszonyában rejülő mély s nehezen megszüntethető inkongruenciára utal jó érzékkel. Ugyancsak a Galilei-kör tagjainak címezve, ugyancsak 1913-ban mondta ki ugyanakkor a teendők másik felét is: „Egy megváltás lehetséges még csak e különös, szomorú Magyarország számára: az úgynevezett vezető intelligenciának üdvös és frissítő kicserélődése. Tudom, hogy ma ezt a félt és vágyott titkot a legnagyobb vakmerőség kimondani, de én nem vagyok gyakorlati politikus, s az a hitem, hogy az életnek varázsrja a vakmerőség.” (319.) „[E]z ország ezerszínű társadalmát annyira milliónyi baj és veszély fenyegeti, hogy talpra kell állniok azoknak, akik kinézettén és letagadottan is az igazi, kultúrás, magyar gondolatot reprezentálják: friss energiájú polgárnak és parasztnak.” (319.) Ugyanez az óvó, figyelmeztető, ám már határozottan distanciáló gesztusa érhető tetten a Gogához írott, meggyőzni akaró, de már szakítás utáni vallomásában, 1915-ben: „Terhelten és átkozottan e levehetetlen magyarságtól azt üzenem Gogának Bukarestbe, hogy nekem jobb dolgom van. Egy nemzet, aki súlyos shakespeare-i helyzetben legjobbjai valakijének megengedi, hogy embert lásson az emberben, s terhelt, teli magyarságával a legszigorúbb napokban is hisz a legfölségesebb internacionalizmusban, nem lehetetlen jövőjű nemzet. Amelyik nemzet ma internacionalista fényűzéseket engedhet meg magának, nyert ügyű. Igazán nem jó magyar poétának lenni, de higgye el nekem domnul Goga, hogy lelkiismeretet nem cserélnék vele.” (324.)

Ady, persze, mint a politika nagy kérdéseivel (is) birkózó író-gondolkodó, aki cikkeivel rangot adott az újságírásnak, „csak” diagnosztizálhatott s követelményeket állíthatott föl. Ereje a gondolat ereje volt, eszköze a szó, teljesítménye a tisztánlátás. Ez, ma már tudjuk, de alighanem eleve is tudható volt, kevésnek bizonyult az ország előtt álló nagy feladatokhoz mérten. Ady mint politikus „kudarcot” vallott tehát, mindaz, amitől óvott s amire figyelmeztetett, bekövetkezett. „Politikai teológiája” mégsem bizonyult

fölöslegesnek vagy hiábavalónak. S nem csak azért, amit egyik zilahi fölolvása alkalmával ő fogalmazott meg, hogy tudniillik: „Hölgyeim és uraim, az én életemnek is van enyhítő körülménye, mint minden életnek, s az enyém – nevetni fognak – a vers.” (304.) Cikkeit nem csak költő volta „mentí”. A cikkek, vallomások szerepe is súlyosan nyom a latban. Általuk a magyar kultúra, a magyar önismeret lett erősebb, s olyan gondolkodástörténeti folyamatok indultak el, amelyek, nevét hangoztatva vagy nevét elhallgatva, de máig szólóan pozitívan befolyásolták valóságértelmezésünket, gondolkodásunkat. Ha ma valaki mégis pusztán a történet részének, elmúlt s korszerűtlen fejleménynek látja életművét s benne cikkeit is, sajnos, téved, önmaga esélyeit csökkenti. Ma Adynak nemcsak tisztánlátása, de az adott helyzet megítélésére képes morális perspektívája is aktuális. A bárki oldalán, bármilyen cél érdekében fölhasználható „politológusi” tudás, amely eleve a piacra s a piacnak készül, részben kevés, részben kifejezetten konttraproduktív országunk mai helyzetében.

Sajnálom azokat, akik ezt, saját korlátaik közt mozogva, nem látják. Megkockáztatják a már ismerhető, rossz „forgatókönyvek” megismétlődését.

Lengyel András

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Jenei László: *Bluebox*

Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012. 408 oldal, 2940 Ft

I

KIS KERTI PSYCHO

Kedélyesen sétál bele az olvasó Jenei László nagy kékségébe, mint egy fénytörésben szikrázó feszített medencébe. Kényelmesen belehelyezkedik egy tudatállapotba, nézőpontba, ám nem is olyan sokára azon kapja magát, hogy a víz már a nyakát nyaldossa, s kikecmeregni már nem is olyan könnyű ebből a már nem is igazán kék, nem is igazán tiszta, nem is igazán csillogó medencéből. S tulajdonképpen ez már rég egy